

HITZAURREA

Prolegomenoak, hitzak berak hala dio, prologo edo hitzaurrea dira beste testu bati: batez ere idazki zientifiko handiagoen aitzinsolasei ohi deritze horrela. Hemengo Kanten Prolegomeno hauek *Arrazoimen hutsaren kritika*-ren (*KrV*) irakurketa gogorrerako izan nahi dute sarbidea eta laguntza: § 1etik hasita, testuak behin eta berriro aluditzen dio hari ezinbesteko erreferentzia legez, are § 36an «liburua» (artikulu zehatzarekin) eta Eranskinean «obra» hari deritzo, eskuarteko hau libururik edo obrarik izatera iritsiko ez balitz bezala bera. Alta E. Cassirerrek («Kanten bizitza eta doktrina», 1918) izkribu hau kontsideratzen du egundo idatzitako sarrerarik argitsuena eta garbiena arrazoimenaren kritikako sisteman; Schopenhauerrek «ederrena eta ulergarriena» beroni zeritzon Kanten idazki nagusi guztien artean, haren «idortasun dizirtsuaren» maitalea genuela berau, aitortzekoa bada ere, seguruenik egungo irakurlea ez bezala (*WWV I*, Eranskina). Kant irakurtzea inoiz ez da olgeta bat izaten, eta ez inoizena bere «zeregin kritikoaren» pulamentazioko arrazoimen teorikoaren azterketa mehe neketsu hauetantxe. «Liburua» zaila atera bazitzaion, bada, Kantek bere filosofia kritikoaren azalpen zeharo berri bati modu ulergarrian ekin dio Prolegomenoetan, xede hori aski trebe kunplutuz, egoki-zuzena baitzirudien hartara euskal irakurleentzat testu hauxe aukeratzea gaur, akaso dibertigarria ez gehiegi, baina irakurgai errazgarri paregabea izango dugulakoan, kantismoaren barneratzen gu ere poliki-poliki abiatzeko.

Beste filosofo moderno batzuekin ere ikusitakoa dugu historian behin baino gehiagotan —Humerekin, adibidez, kolekzio honetan bertan—, nola gertatu zaien, obra handi bat idatzi, inork ez ulertu edo ez jaramonik egin, eta bigarren obra xumeago bat prestatu behar izan dutela, sortu berria zuten filosofia estrainoa publikoari ezagutzera emateko zailtasunengatik. Ezaguna da Kant lehorra omen dela, etab., baina lehorra ez da derrigor zaila. Nondik, bada, haren zailtasun horiek?

Esaten badiogu, Kantek hizkuntza barbaro batean idatzi dituela bere *Kritikak*, alemanez idatziz, euskal irakurlea zertxobait txunditu egingo da noski, seguru zegoen eta, barbaroa euskara bakarrik zela munduan. Alemana ere, ordea, barbaroa izan zaharra ez da. Immanuel Kant mutikoa, zortzi urterekin hasi eta beste zortzi urte, ibili den eskolan Königsbergen, Pro-bintziako hiriburu handitxo batean beraz, Unibertsitatea ere bazeukanean, debekatuta zegoen haurrek eta irakasleek alemanez hitz egitea, txolina omen baita hizkuntza hori, eskola araudiko dekretuak zerizkionez, eta eskolaumeen formaziorako oztopoa eta kaltegarria. Hamasei urterekin Unibertsitatean hasi eta, ikasketak, lezioak, testuak, azterketak, denak latinez eduki ditu han. Literatura latinoaren ezagutzaile pijoa eta maitalea izango da Kant bere bizi guztian. Fase prekritikoan (berrogeita hamabost urteak pasa eta gero arte!) latinez argitara du hainbat idazki garrantzitsu. Alderantziz, Kantek badaki alemanez idazle iaioa eta zoragarria izaten (Goethek dio, gela argitsu batean sartzea bezala dela Kanten orri bat irakurtzea) gai filosofiko teknikoetan espresatzeko problemak izan ditu beti. Leibnizek ere, Kanten aurretik, alemanez «txirlorak» bakarrik idatzi zituen: gai serioetarako latinaz eta frantsesaz baliatu da. Begiratu gero, Akademiaren argitalpenean, Kantek bere apunte pribatuak nola zirriborratzen zituen, erdi latinez erdi alemanez daudela ikusiko da: kontzeptu eta formulazio tekniko zailenak edo konprometatuenak latinez beti. Alemana ez zegoen gaiotarako landuta eta irakurleak ere ez zeuden ohituta alemanez gai

horietan. Horregatik Kantek, Leibnizen *Teodizea* eta *Entseiu berriak* (frants.) edo Wolffen traktatu erraldoi ugariak ez bezala (lat.; irakaskuntza unibertsitarian alemanaren erabilera entseiatu duen lehena Wolff izan da halere), *Arrazoimen hutsaren kritika* alemanez publikatu duenean, nolanhiko kritikak egon dira, baina arruntena, hura «hizkuntza berria» dela (Garve) eta ez dela tutik ulertzen, izango da. Lossius izeneko erreseinari batek, euskalduna izan balitz bezalaxe, bere pena handia agertu du, Kantek halako lantzarra egin eta ez duelako egin latinez edo frantsesez, pertsona kulto guztiek ezagutzen duten mintzaira (unibertsal!) batean: horrela, denek hobeto ulertuko omen zutela aparte, Alemaniaren prestigioa atzerrian piska bat jasotzen lagundu izango zukeen... Egon da latinera itzuli duenik ere, hala hobeto ulertuko zuelakoan (eta Hamann —Königsbergeko Unibertsitatean kolega eta «etsaiskidea»— asko dibertitzen zuen, Kantek berak latinez ezin ulertu omen zuelako, besteek alemanez ulertu ezin ziotena!). Alderantziz, Alexis Philonenkok, Kanten aldezle gartsua izaki beti, haren argitasunaren gorazarretan oraintxe ematen duen arrazoa da, perpau-sen egitura guztiz latinoia duela: «*la structure toute latine de la phrase permet à la pensée de s'exprimer avec une incroyable précision*». Kantek hizkera filosofiko alemana, hori egia da, latinaren antzera moldatu nahi ukan du (Hegel izan da erreakzioa, filosofiari «alemanez mintzarazi» nahiz). Beraz, Kant, tradizio akademiko eta bereziki prestalan filosofikorik gabeko aleman barbaroan, Berlingo Errege Ilustratuak berak halakotzat ikusi eta erdeinatuan, filosofiarako hizkera berri bat ari zen asmatzen, horren zailtasun guztiekin.

Halere, destainatu gabe alde hori, Kant irakurtzeko zailtasun printzipala —une hartan batik bat— asmatzen ari zen pentsamenduaren berritasunak sortzen zuen guztiz gain, bere termino bihurriek, alubioiko esaldiek edo anakoluto traidoreek baino areago. Pentsamenduaren historian Kant eten-eztanda eta hastapen berria da. Harekin periodo bat bukatu, berria hasi

da — gureganainokoa, orain berriro krisian daukagun hauxe: gu, jada, Kanten oinordekoak gara, azken aldion desheredatu samarrak ageri bagara ere. Frantziako Iraultzaren inguruan kokatu behar da Kant, beharbada iraultzaren esanahi horrekintxe ere bai. (Kuriostate sintomatsu bezala, Ernazimendutik Kantenganaino, filosofo handiak «diletantteak» dira denak iladan bata bestearen ondoren: Descartes, Spinoza, Malebranche, Leibniz, Bayle, Locke, Berkeley, Hume, h. d., Unibertsitatetik landa bizi da —zientzia bezalaxe?— filosofia; Erdi Aroz gero Kant da berriro aurreneko profesore unibertsitaria filosofo handietan, haren ondoren «filosofo profesoral» handien XIX. mendean sartzeko). Kant Moderniaren bigarren nabigazioa da. Baina 1781ean *Arrazoimen hutsaren kritika* agertu zenean, ideien komertzioan ustekabe agerturiko untzigile eta untzi berri hori ulertu ezin zuten marinelek eta itsaso zaharrak inguratzen zuten oraindik, lehenengo nabigazioko tripulazio jendeak: zertan datzan nabigazio berria, «zeregin kritikoa», kaskagogor horiei klaru esplikatzeko, idatzi dira, hain zuzen, *Prolegomenoak* (1783).

Zeregin kritikoa

Kant biziluzea (1724-1804), garaiaren irudi bat egiteko, Mozart bizilaburraren garaikidea da (1756-1791), landu dituzten unibertso idealen konposatzaile handiak bi-biak, barrokoaren hurrengoak eta klasizistak bakoitza bere modura, zehaztasunaren eta harmoniaren maisuak. Kanten unibertsoak utzi egin du sinplea eta geometrikoa izatea: errealitatea hainbat espazio ezberdinetan zatitu da, arrazoimena bera izaera higikorreko fakultatea bilakatu da. Behereneko geruza batean errealitatea, demagun, [1] harri bat da, eskutik utziz gero halako eta halako abiadatan jausten dena, zientzia fisikoak begiesten duela gertakaria hori, h. d., arrazoimen teorikoaren objektua, zeruko pla-

neten ibilbideak eta erritmoak bezalaxe (legearen edo beharren eremua). Baina harri horrekin norbait buruan jo eta akabatuz gero, [2] arrazoimen praktikoaren objektua izango da gertakari hau, eta errealtatearen beste muturreko maila morala izango da, begiesten duguna (askatasunaren eremua). Maila bakoitzean, errealtatea korapilatzen duten kausak, tipo diferentekoak ageri dira. Behereneko mailan gertakarien arrazoiak kausa eragilearen tipokoa den artean, beste honetan, erreinu moralean, kausa final «hautatuak» dira eraginkorrak, hots, helburuek daragite kausa eragile bezala. Fisikaren eta beharraren erreinua bat, moralaren eta askatasunarena bestea. Gizaki moralaren alde honetan Kantek beste atal bat ere berezi du autonomo gisa, [3] eder eta itsusiarena, h. d., errealtatearen maila ez etikoa, baina estetikoa, Judizioaren objektua, «helburutasun gabeko helburuena» bezala, etab., ezaguarazi izan dena, kontzeptuaketa ez errazegiz agian. Azkenik, berriro mundu fisikoren mandan, [4] organismoen edo bizidunen erreinu miragarria dago beregain, non kausa mekaniko hutsetan ez bezala, efektuak bere kausaren kausa gisa diharduela, ematen baitu, Judizioaren objektua berau ere. Gero, jainkotasunaren erreinua, etab., aipatu ahal izango litezke oraindik, propioki ezagutza razionalaren objektu ezin izan litekeen espazio infinitoa, ezagutza edo —terminologia kantiano egokian hobeto— gogoeta sinbolikoarena baizik. (Berezkuntza txiki hauxe berau, ezagutzarena eta pentsamendu edo gogoetarena, iraultzailea izango da filosofia modernoarentzat). Errealtatea eta haren gure abordaia konplexuak bihurtu dira beraz.

Kontzeptu abstraktuok uzteko: zeure emaztea den itxuraz egunoroko errealtate bakun hori, adibidez, Maria, izen propio baten sinpletasunean bilduta darabiltzuna edo intuizio soil batean nahikoa ezagutu uste duzuna, begira nola den «arrazoimenari» lau dimentsio aipatuetan uneoro diferente ematen (agertzen) zaion errealtate konplexua; grabitate kausaren menpeko bai noski [1], baina bizidunaren ezaugarri ederre-

netako animalia ederra ere bai [4], objektu estetiko [3] eta subjektu etikoa orobat [2], «arrazoimenak» iharduera modu arras ezberdinez bakarrik atzematea lortzen duen zer bata hortaz, h. d., bera bere zer/zeintasunean atzemateko iharduera direkto bat gizakiak ez daukana, eta lau molde guztiotan behatu eta horrela ere inoiz atzematen ez duena definitiboki berbere baitan den bezalaxe.

Horrela objektuen domeinu direktoa galdu egin dugu berriro, mundua berriro pizar bat esfinge bilakatu da guretzat. Zerkiek ja ez dute arrazoi kartesiano matematikoak menpean hartzen eta «beren esentzian» atzematen zituenak izan nahi: gauzen esentzia multiplikatu egin da (ez da kaos bat bilakatu halere: diferentziak eta ugaritasunak bere ordenu arkitektoniko xuxena du); edo hobeki, beren esentzia intimoa *noumenoan* gorde dute, gizakiari zerbait ezagutu ahal izatea eman zaionaz haraindi, eta beren ageritasunean, *fenomenoan*, erakusten dutena, kaleidoskopio intelektual bateko izamoduak edo irudi iheskorak dira, inoiz ez osoki jabeartu ahal ditzakegun zertasanak berak. Azken esentzia misterioan geratzen da eta polita da horrelaxe kuku egotea beti hura. Errealitatea berriro «eman» egiten zaigu, ez diogu kartesianoki geuk «oratzen» indarrean. Kantismoari, harrigarriro, munduaren poesia sekretu bat dario.

Kantismoa bera ere konplexua da, horregatik, zati ezberdinak dauzka (hiru *Kritika* famatuak adibidez), eta Prolegomenoetan, izenak agintzen duen eran eta hasieratik hasteko, aurreneko zatia bakarrik ikusten da, kantismoaren edo filosofia transzendentalaren posibilitatea bera.

Hain zuzen kantismoaren konturik ezagunena gauzak *noumenoan* eta *fenomenoan* ebaki zituelako horixe izango da. Alegia, gauzen gure kontsideroan, berezi egin behar dugu, gauzak zer-nolakoak diren berak berbaitan izan, eta zer-nolakoak diren beren ageritasunean edo guri ikustera ematen zaizkigun bezanbatean. *Nous* «adimena» da grekoz, eta *noumeno-*

ak gauzak beren muin-muinean zer-nolakoxeak direla adimen soilez *pentza* genezakeena, adierazten du gutxi gorabehera, «errealitate adigarria», sentigarriari oposizioan (de fakto muga-kontzeptu formal bat da Kanten kasuan): *noumeno* klasi-koenak filosofiaren historian Platonen Ideiak dira noski (*Tim.*, 51 d), errealitatearen errotiko momentu «zerugaindar» edo absolutua. Guk, halere, gauzak zer diren ikasi, hemen beheko gure esperientzian espazioan eta denboran nolakoak ageri izaten zaizkigunetik, ikasi ohi dugu, *phainomai/phainomenon* ez baita horixe besterik, agertu edo agerikoa. Bereizkuntza honek berez ez du zer izan deus harrigarrik: inork ez dugu uste gauzak ageri zaizkigun horixe direnik, inoiz ez zaizkigu guttiz berdinak agertzen ere eta (zahartu egiten gara, lekuz edo argiz aldatu, etab.); gainera gu eskolatik ohituta gaude, errealitate fisikoa pertzepzioaren maila, maila atomikoa eta subatomikoa bereiztera. Mahain hori hor, zer da propioki: nire pertzepzio ezberdinen multzoa (kolorea, gogortasuna, neurriak, etab.); ala masa hori osatzen duten atomoen suma, kualitate guzti haiek itxura hutsa edo «ageritasuna» direlarik, pertzepzioaren nire moduak (ez mikroskopikoak, esaterako) baldintzatuak; ala, barrurago oraindik, deskribapen subatomikoari dagokion errealitate modua da zinez mahainaren errealitatea ere doiago? Bestalde, kantianoa bezain kartesianoa da gutxienez, esatea, gauzak esentzialki, h. d., inpresioen iritzi soilean barik, eza-guera zientifiko batean, ez direla zentzuei ageri zaien axaleko hori, horien hondoko arrazoi edo ekuazio matematikoa baizik. Fenomenoen egiazko errealitatea haiek matematikoki espresatzen dituen eremuan dago; edo, ageriko mila gauzen joanetorriok, barruragoko errealitate bategile batean daukate beren funtsezko lekua eta zentzua, hots, agerkizunon muina hedadurara bihurtzen da, Substantzia hedatsuaren akzidenteak dira.

Ez da, beraz, bi eremuen berezkuntza bera, filosofian aski arrunta izan duguna, ezpada bereizkuntza horrek Kanten-gan hartu duen balioa eta betetzen duen funtzioa, eskandalua

sortu duena honen inguruan eta gero haren izenarekin identifikaturik utzi duena historian. Prolegomeno hauetantxe, irakurleak idealismoaren salaketatik garbitzeko ahaleginak egiten aurkituko du Kant. Gakoa hortxe dago. Kantek, errealitatearen maila bi horiek ezezik, ezagutzaren iturri bi ezagutu du, bion ezinbesteko batasuna bindikatuz esperientziarako (zientziarako). Zentzumena eta adimena dira iturri biok. Zentzumenaren inpresioak, esango du Kantek, itsuak dira berak bakarrik, ez dute ezagutzarik egiten; baina adimenaren kontzeptuak, jarraituko du, huts-hutsak dira berak ere, inpresioen ekarpen betakorra gabe (*KrV* A 51). Bien bateratasunak osatzen du ezagutza. Baina bion bateratasuna ezinbestekoa duen ezagutza bat, era horretan, tipo berria da filosofian.

Errepara bedi orain, Descartes edo Leibniz non utzi diren (Spinozak berandutxo bakarrik hartu du Kantentzat inportantzia). Zentzuen edozein parte ezagutza zinezkotik at uzteko egin dute horiek beren eginahal guztia. «Razionalistak» dira. Zer eta zeinek ezagutzearen artean —ezagutzeko objektuaren eta ezagutzeko organoaren artean— paritatea egon behar ei duenez gero. Ageriko mundu nabar anizkor aldakorrari zentzu inseguruena aitortzen zaio ezagutza nahikoa egokitzen (*doxa*); errealitate barrutar esentzialari —puru, aldaezin, betibat, eterna— arrazoimen purua dagokio ezagutzaile, errealitate geruza biak eta egiaren/ezagutzaren biak arazki berezirik (Kantek egin du, fenomeno soilaren ezagutzan bi fakultateak «nahastu», eta noumena ezagutzatik landa utzi). Hau da, «razionalistentzat» zentzuen irudizko munduaren azpian, engainagarria hori, egiaren lekua den egiazko errealitate barrutarra, arrazoimenak soilik dauka barnatzerik eta ezagutzerik, are zehatz-mehazki ahal du arrazoimen hutsak hori matematikotasun guztiz atzeman, izatearen ertz batetik besteraino: Jainkozko substantziaren existentzia razionalki soil ezagut lezake eta *a priori* —esperientzia enpiriko oro baino lehendik— frogatu; unibertso fiskoaren kreazioa bera hipotesian deduzi lezake mekanikoki, eta

izatea gobernatzen duten printzipioak oro azal ditzake, Jainkoagandik argi printza bateraino dena ezagutza-sistema orokor bakarrean besarkatuz, dena razionalki soil beti, errebelazioaren edo tradizioaren edo Aita Santuen premiarik ezertarako gabe. Ilustrazio bere buruaren usteandiak pentsamendu hau plan orohartzaille xirritu-xirritu batean eskolarki adelatu eta unibertsaldu ere egin du txukun-txukun, «Wolff famatuaren» sisteman (irakurleak berehalaxe, § 3an, topo egingo du maisu horrekin testuan), jakintz-adar akademiko guztiak —matematika, ezagutzaren teoria eta ontologia, natur zientziak, teologia naturala eta psikologia razionala, zuzenbide naturala, etika, ekonomia bera— lauki guztiz erregular batean hedatuz beti prozedura «razional» deduktibo berdin-berdinez, printzipio metafisiko goretatik hasi eta maila beherenataraino kaskada logikoan jaisteko. Zientziaren koadro akabatua. Arrazoimenaren eta Ilustrazioaren garaipen dirdaitsua. Eta horixe dena da Kant ilunak orain nahasten eta abarrakitzen duena.

Ulertzen da, beraz, Ilustrazio berlingarrak labur-labur «Kant, dena zanpatzailea» formula desengainatu ospelarekin baino ez badu balioesten jakin haren meritu guztia (M. Mendelssohn). Prusian hainbat borroka (Wolff, orduan matematikako irakaslea, desterratua egona zen Halleko Unibertsitatetik ateista salaketa bat medio pietisten aldetik; eta Errege despota ilustratuaren interbentzio batek bakarrik berlekuratu ahal izan zuen, zuzenbideko katedrara orde) kostatako Argien garaipena, eskolako doktrina sistema osoa (zientifikoa), monarka progresista Filosofoen lagun batek ezarria —Voltaireren adiskidea bera!—, metafisika razionala, Ilustrazio hiriburutarra, Gortean onetsia eta Europa guztian mirestua, subjektu ilustratu berriaren munduaren ikuskera razional osoa, filosofo probintziano trauskil honek, Sanson gaizto berri batek bezala, arrazoimen ilustratuaren palazio dena porrokatzen zuen goitik behera, eta arrazoimenari ausardia zuen tribunalera deitu eta kontuak eskatzeko!

Arrazoimenak dena kritikatu du, salbu arrazoimena bera. Arrazoimen dogmatikoa da hori. Ilustrazioari, izan dadi-la egiaz ilustratua, eskatuko dio Kantek; ez itxura egin bakarririk. Sistematikoki dogmatikoa deituko dio beti. Eraikuntza miragarri bat eraiki du arrazoimen boteretsuz lur azaletik zeru goietarainoko barrokoa: baina arkitektura hori, erremuskatu du Kantek, logiko hutsa da, berbazkoa, ez gauzazkoa. Arrazoimena orain erantzun behar du «arrazoimenaren tribunalean», zein zuzentasun duen eraikuntza horiek eraikitzeke eta zein baliabiderekkin. Filosofiaren aurretik filosofiaren «zeregin kritikoa» egon behar du.

Kantek zerotik hasi eta nabigazio berrira deitzen du (Descartesena hautsi eta moderniarren bigarren proiektua hasten da). Zero puntuan, *Metodoaren Diskurtso* eta *Meditazio Metafisiko*-etako abiapuntu kartesianoan bezalaxe, dena galdera zurrumbilo bat bilakatzen da berriro gure aurrean (ik. § 5, amaiera aldean). Nola da posible ezagutza (objektiboa!, galdera orain ez da ziurtasunaz!); hots, nola da matematika hutsa posible, nola da natur zientzia hutsa posible? Nola da posible metafisika, eta nola da metafisika zientifikoa posible? Orain arteko metafisika eta Ilustrazio razionalista, bistan baitago, zientifikoa ez, baino sofistiko hutsa izan dela.

Ilustrazioarekin borroka

Kantek testu barruaren azpian Ilustrazioarekin daraman borroka, irakurleak hiru puntutan soma dezake, ondorengoan bigarrena eta hirugarrena ikusiko baititugu: lehenengoa da filosofia (berdin dena: metafisika) ikasten ez delako ideia, hots, aldearez filosofiarik edo metafisikarik ez dagoela, ikusi eta ikasi ahal izateko; eta esanahi ezberdinak izan baitituzake baiezipen horrek, sinpleena da, oraingoz behintzat filosofia non ikasi ez dagoela libururik (Unibertsitate alemanak betetzen zi-

tuzten eskuliburu wolffiano guztiek deus balio ez zutela esateko beste modu bat). Liburuko lehen frasean bertan ikusten da ja ideia hori. Bigarren puntua zentzu komun sanoarekin dakarren trilua da; Humeren testu honetako inportantzia berezia, hirugarrena.

Kantek filosofia transzendentala kasi-kasik Humeren obran ja badagoela, sinestarazi nahi digu pasarteren batzuetan. Humek iratzarri zuela lozorro dogmatikotik, aitortzen digu. Hume pentsatzaile zolia eta idazle bikaina goratzen du (justu Mendelssohn ilustratu berlindarra bezalaxe eta batera, honen sostengua bilatzen baitzuen Kantek alferrik bere borrokan!). Gero, ordea, Humeren txikiziotik berak salbatzen duela metafisika, adierazten digu. Eta, beraz, Kanten soluzioa onartzen ez bada, Humerena soilik geratzen dela, h. d., arrazoimen (razionalista)ren suntsidura eta eskeptizismoa. Haren eragipena eskertzeko eta aitortzeko ere bai, zalantza gabe, baina hemen Hume batez ere arma bezala dago aipatuta. Ez da, beraz, aukera handia uzten: Kant (arrazoimenaren kritika) ala Hume (arrazoimenaren kondena).

Gogora dezagun hitz bitan, nahikoa ezaguna den hori: razionalismoaren atake erabakiorra eta, beraz, munduaren eredu «ilustratuarena» (bertsio kartesiarrean zein leibniziarrean) Humek obratu du. Hark, iluntasunez eta korapiloz bezanbat baiezen gratuoz josita aurkitzen zuen metafisikaren egiazko iturritzat banitatearen ekin alferra, sineskeriaren maltzurkeria eta antzekoak seinlatu zituen (metafisika razionalista ilustratua giza harrokeriaren obra ergela delako ideia, Kantek errime bereganatu dituen ideia humetarretako bat da), holako lanak izpirituak aurriritzi erlijiosoz eta beldurrez gatibu lotzeko bakarrik iruditurik onak. Filosofiaren zeregintzat —Kantek puntu honetan literalki segitzen dio— «giza arrazoimenari dago-kion gunea» zehaztea jo du: «Jakintza auzi nahaspilatsu hauetatik berehala askatzeko era bakarra da giza adimenaren

izaera serioan ikertzea eta, bere ahalmenen eta gaitasunaren azterketa zehatzaren bitartez, ez dagoela inola ere hain gai urrun eta abstraktuetarako presturik erakustea». Metafisikaren ezinezkoa, hitz batean; eta haren zeharo alferrikakoa, beste hitz batean, gizakiak ez omen baitu ezertarako halako «errore eta zalantza iturririk» behar.

Oina Humeren arrazoiketak hartu, ezagutzaren berezkuntza garbi batean beronen bi tipotan oinartu du: [1] daude ezagutza edo judizio batzuk, beren egia beraiek erakusten dutenak ebidentzia osoarekin: «bi gehi bi lau da» (egia judizioaren barruan dago: Kanten judizio analitikoak); eta daude beste ezagutza batzuk [2], haien egia esperientziaren bidez bakarrik egizta litekeenak (judiziotik kanpora errekorrituz beraz: Kanten judizio sintetikoak a posteriori)¹: «bihar ez da (edo: bada) eguzkia aterako». Humeren azterketa kausa-efektu erlazioaren naturan zentratu da. Mundua zientifikoki ulertzeko daukagun printzipio funtsezkoen hori, gure ohitura soilak fundatzen due-la, ez arrazoimenak, erakutsi du. Eta beti horrelaxe dela gertarizko (existentziari buruzko) egia guztietan, halaxe dela hortaz Jainkoaren existentzia, arima, etab., arazoetan, ipini du agerian (horiek ez dira ezagutza razionalak orduan, baizik bestelako sentimenturen batzuek eutsiak). Konklusioan: «Iruditzen zait zientzia abstraktuen eta demostrazioaren objektu bakarrak kantitatea eta kopurua direla, eta ezagutza-mota perfektuago hau beste alor batzuetara hedatzen saiatzea [uler bedi: metafisika apriorikoa, teologia naturala, moral razionala, etab., Ilustrazioaren hain kuttunak] sofisteria eta zakur-ametsa baino ez dela».

Kantek soluzioa, Humeren planteamendua baztertzetik ez, baina erradikaltzetik bakarrik datorrela, defendatzen dizu hemen, cfr. §§ 27 eta hurr.

Burgoi zebilkeen metafisika ilustratu razionalista Humeren eraso «plebetarra» gorabehera (berrogei urte lehenago egi-

na eta ahaztua), eta etxe barruko diskordantzia batzuek ere ez zirudien arrazoimena gehiegi estutzen zutenik: arrazoi askiaren printzipioak dena kausalitatearen pean ezartzen badu, non geratzen da askatasuna? Morala, gero? Edo: arima kreatua baldin bada, eta bere baitakoa ez badu bere izatearen eta irautearen arrazoi askia, nola izango da hilezkorra? Erantzun ahal izango luke norbaitek, Jainkoak ematen diola: baina nola jakin Jainkoak zeini zer eman gura dion errebelazioa gabe? (hala behar baita jakin, jakitekotan; bestea sinestea da!). Ikusten ez den arimari hilezkortasuna ikustea erraza ez da. Halere hola-koxe arazoekin enplegatzen ziren Berlingo Ilustratuak, teismo pedagogiko leunez eta moral razional askatasun-izpiritu burgesaren eta obedientzia-izpiritu hiritarraren galdekizunen ongi orekatzaile batekin herri xumea «argizatzen» (*aufklären*), arrazoimenaren bere buruarekin konflikto hauek gainditzeko «zentzu komun sanoa» baliaraziz. Eta hor eman nahi du Kantek borrarekin gogor, «dena zanpatzaileak». («Zentzu komun sanoaren filosofoak» izan ziren halaber Hume gutxietsi zutenak, ulertu ere zinez egin baino lehen, ik. Hitzaurrea). Arrazoimen razionalistak konponezinezko aporiatan harrapatzen duela nahitaez bere burua, Humeren arrazoiak baino funtsezkoagoa bilakatu da Kanten kritikan: ik. «Arrazoimenaren dialektika», §§ 42-59. Ataka horretan arrazoimenari «zentzu komun sanoarekin» lagundu nahi izatea, aparte arrazoimenari itsu-mutil batekin sorotsi nahi izatearen paradoxa, ezer laguntzen ez duen laguntza dela, errepikatuko du Kantek Prolegomeno hauetan insistentzia partikularrez (ik. Hitzaurrea, §§ 5, 31, 57, Metafisika zientzia bezala posible nola den soluzioa). Kanten seta honek, intentzio pertsonal ezkutu posibleak izateaz gain destinatari jakinen batzuei begira, egokitasun biribil-biribila dauka bere asmorako: arrazoimenaren edo ezagutza legitimoaren mugak doi-doitzea (ik. §§ 30-35 eta 57-60). Liburuaren amaieran oraindik, «eskolako metafisika»ren azpian sineskeria eta sasi-mistizismoa ezkututzen direla, salatzen

du Kantek Hume errepikatuz, «aro ilustratu batean» egoterik ez omen dagoena baita hori.

Nola da posible zientzia?

Filosofu askorekin gertatzen da, haien arrazoiketa ez dago justifikatzerik adibidez etikaren edo zuzenbidearen arloetan, ezagutzaren teoriako beren printzipioak ezagutu gabe, eta horregatik beren ezagutza-teoria izaten da ikusi beharrezkoena, beste ezer baino lehen, hemen erabakitzen direlako funtsean geroko nondik norak haien pentsamenduan. Denborarekin ezagutzaren teoriko soiltzat hartuta bukatzen dute horregatik askotan. Descartesekin hala jazoten da eta horixe daukagu Kantekin orobat. Kantismoa ozeano bat da, ordea. Badakigu beti oinarritzko puntu handi batzuk nabarmentzeak azkenean hura txiroitzen eta are faltsutzen duela. Baina nabigariak gauean erreferentzi puntu batzuk behar ditu ozeano goian, ahaztu ezinezkoa dugu hori ere.

Kantismoaren ozeanoan orientatzeko erreferentzi puntuak erraz askoak dira, Kantek berak ipini ditu hiru kuestiotan: 1. zer *jakin ahal* dut, 2. zer *egin behar* dut, 3. zer *itxarotea sori* dut. Hirurok laugarren batean biltzen omen dira sintesian: zer da gizon-emakumea? (Gogoratuko da, Humerentzat ere gizakiaren estudiora etortzen da azkenean filosofiaren funtsa). Baina galdera hauek eta beren alorrak ez dira itxiak eta estatiokoak. Zer da gizakia, ez da aldearez badakigun ezer, ezta ere antropologia enpirikoan ebazteko zerbait (Kant ez da itaun horrekin prekritizismoan atzera jausi), ez da azken puntu finkoren bat, baizik kuestio hutsa da, eta airean dago oraindik erantzunaren posibilitatea eta modua. Beraz, azken galderan aurrena berriro eskatuta datorkigu, zer den gizon-emakume hori zer jakin nezake?, etab., azkengabe jirabiran, pentsamendua ibili dabilen artean. Ikusten da, bada, ezinbestekotsua dela

Kantengan lehen galdera harekin abiatu behar izatea: zer jakin ahal du gizon-emakumeak?

Bat, zeintzuk dira ezagutza fundatzen duten printzipioak, eta bi, mugak zeintzu dira, bilatzen da itaun horretan. Oinarriak ezin litezke izan enpirikoak, enpiria bera da oinarri eske daukaguna eta. Orduan oinarri edo printzipio arrazoizko (adimeneko!)² hutsak edo puruak izan beharko dute, enpiriaren aldeurrezkoak, latinez *a priori*. Ezingo dute, nolabait esan, formal hutsak ere izan (logika formaleko arauak), horiek arrazoiketaren modu egokitasuna garantizatu ahal baitute, ez edukiarena (egiarena); eta zientzia edo ezagutza, ziurtasunerako forma egokiaz gain, batez ere Descartes enplegatu duen kontua, edukien objektibotasunak osatzen du, propioki hau baka-rrik baita Kanten arazoa, ik. § 5; *KrV A 55-57*.

Beraz, Kant ere «metodoaren filosofo» bat da, Descartesen beste adiera batean halere. Zientziaren filosofoa dela esan genezake orobat. Gauzen ezagutzan baino, ezagutzaren baldintzen ezagutzan interesatzen dela, esan du berak, interes molde horri Logika edo Filosofia Transzendentala deituz. Honen egitekoa, zientziari (iritzi soilak ez duen) unibertsaltasuna eta beharrezkotasuna zerk ematen dizkion argitzea izango da; eta erantzuna da, apriorizko elementu fundatzaileek dagitela hori.

Ikus dezagun adibide batean: ikusten dut eguzkiak harri batean ematen duela, eta gero eskuarekin sentitzen dut harria beroa dagoela (ik. § 20, oin-oharra). «Eguzkia da harriaren beroaren kausa», pentsatzen dut. Eta jarraitzen dut pentsatzen: «eguzkiak ematen dienean harriak bero jartzen dira; eta edo-noiz/edonon (unibertsaltasuna) eta nahitaez (beharrezkotasuna) jartzen dira bero», etc. Etorri da Hume, analisatu ditu nire konklusioak eta logika razionalik batere ez dutela, atera du: zerk eskubidatzen dit begiaren eta eskuaren lanak bateratzea? Nondik jalgiazi dut ez eskuak ez begiak inon atzeman duten

«kausa» misteriotsu hori? Esperientziak harria, beroa eta eguzkia bai, baina kausarik ez baitit erakusten inon. Esperientzia gabe, aldiz, a priori, «kausa» bezalako zerbait ezer esanahi ez duen kontzeptua da. Imagina dezagun subjektu gabeko judizio bat honela: «x da zuria», badaukat irudiren bat; edo honela: «x da kausa», ez daukat irudirik batere. (Eta berdin esperientziakoak ez diren beste kontzeptu guztiek: «arima substantzia bat da» ez da «x da z» baino gehiago esatea). Zer egin dugu? A fenomeno eman eta B'k jarraitzen duela maiz ikusi dugunean, lotura bat suposatzen dugu; beti jarraitzen badu, lotura beharrezkoren bat dagoela, pentsatzen dugu. Lotura beharrezko (suposatu) horri existentzia ematen diogu gero «kausa» deituz. Hurrena kausa (suposatua)ren eta kausalitatearen metafisika bat eraikitzen dugu. Azkenean metafisika konplexu bat daukagu («Jainkoa da substantzia azkengabe bat, izate ooren kausa...») non ezerk ez duen ezer esanahi.

Zein da Kanten soluzioa? Horixe da hain zuzen liburu honen gaia «laburturik» (laburtu gabe *Arrazoimen hutsaren kritika*-n ikus dezake irakurleak), laburpenaren laburpenean hastea ez litzateke izango itxurazkoa Prolegomenoen Prologo batean ere. Halere, beste adibidetxo batekin bukatzeko, gomita gisa bakarrik: Kantek uste du badauzkagula kontzeptu batzuk esperientziakoak ez direnak (esperientzia posibilitatzekoak direnak baizik), «substantzia» esate baterako. Substantzia kontzeptu huts bat da, ez du edukirik («posibilitatea», «errealitatea», «ukoa», edo «zerbait», «guztia», zein da horien edukia?); baina ezin dugu esan ez duela baliorik, gizon-emakumearen pentsatzean baduelako muntarik handieneko bere funtzioa. Eman dezagun ikusten dugula azalera lau bat, gris antxa, erregularra, hotz samar, gogor, apenas usaintsu, ez oso leuna, eta zentzu ezberdinen egun ezberdinetako inpresio ezberdin pila deslai hori denboragabeko subjektu lekugabetar batean hariltzen dugu dena pilota batean: «granittoa» deritzogu hitz bakarrarekin. (Gauzak zer diren horrela osaturiko predikatu-pilota-

txoa edo «sustantzia», berdin zu eta ni, gure obra da; «gu», he-
men, zientzia da noski; eta zientzia, ezagutza objektiboa). Zerk
gidatu du pentsamendua, inpresioen barreiaduran geratu eta
sakabanatu orde, horrelako baldinkizun dominatzaileetako
batasun «razionala» egitera? (Zientzia horrelakoxe batasunak
egitea da, geroz handiagoak). Bera hutsa zen «substantziaren»
kontzeptu harek³. Eta bestainbeste, sua eta kea, hotza eta be-
roa, planeten joanetorriak eta mareak eta nahi diren milioika
fenomeno guztien anabasa den unibertsoan ordenu estriktoa
ipintera garamatzana, «kausaren» kontzeptua da. Bera hutsa
da: *a priori* ezin dit esan suak ez al duen hotza emango eta
keak planetaren bat mugituko; eduki enpiriko hori esperien-
tziak bakarrik ematen du (esperientzia posibilitatu, aldiz, kon-
tzeptu huts haiek!), eta, horregatixe hain zuzen, «kategoriek»
—kontzeptu *a priori* huts horiek— esperientzian aplikatzeko
bakarrik dute baliorik. Esperientzia fundatzen dute, esperien-
tziaren konstituziora mugatzen dira. Irudi politarekin, agerki-
zun edo fenomenoak «esperientzia gisa» irakurtzeko letrak be-
zala direla kategoriak, argitzen du Kantek (beharbada
oihartzun eginez Galileiri *Il saggiatore*-n, natura karaktere
matematikoetan idatzita dagoen liburua dela, adierazi due-
nean). Beraz, hortxe dute beren balioaren muga..., horiek bai-
tziren bilatzen ziren elementu biak: ezagutzaren, bat, funda-
mentua eta, bi, mugak.

«Kritika» eta «Prolegomenoak»

Arrazoimen hutsaren kritika 1781ean publikatu zuenean,
Kantek 57 urte zuen eta lan handi baten asmoa oraindik bu-
ruan. Beharbada Prolegomenoen irakurlea piska bat harritzen
duena Hitzaurrean bertan, Kanten autokontzientzia segurua da.
Kant ohartun zen berak zekarren «iraultza kopernikanoaren»
garrantziaz filosofiaren historian. Horregatixe presa zuen —den-
bora gutxi geratzen zitzaiolakoan— bere planteamenduaren

edo sistemaren beste atalak lehenbailehen ezagutzera emateko, eman ere hamabost urtean sinestu ezinezko produkzio intelektualean eman duen bezala (bata bestearen segidan bota dituen Kritikak batik bat). Kantek, elementu apriorikoen fundamentazio lana etikan, etab., zuzenbidearen fundamentazioraino, edo historiaren ikuspideraino, azaldu gura du lehebailehen, ktramila guztion giltza —beti funtsean bera— eskuan eduki uste duenez gero, horrela «zeregin kritikoa» burutzeko arrazoiketa-aren arlo guztietan, horren hasiera besterik ez baita izan zientzia estriktoaren fundamentazioa *Arrazoimen hutsaren kritika*-n. 1781eko maiatzean Marcus Herzi gutunean aitortu dionez, etzuen irakurle asko espero. Uste zuena baino okerrago etorri da ordea: itxaro zituen irakurle gutxiek berek harri hura ezin zuten irakurri, edo ezin omen zuten ulertu. Puska batean argitalpenaren inolako harrizirik ez zen egon publikoan (liburua «isiltasunarekin ohoratua izan zen»), 82ko urtarrilean *Göttin-ger Gelehrte Anzeigen* aldizkari akademiko prestigiotsuan aurreneko erreseina atera zen arte, mesprezuzkoa eta osoki negatibo harroa berau, sinatu gabea, baina esku «ilustratua» ageri duena, Kant bereziki mindu duen idealismoaren berdinketarekin kanpoko errealitatearen ukoaz. Abuztuan bigarrena irten da in *Gothaische Gelehrte Zeitungen*, hau positiboagoa, baina liburuaren ulerkaitzaz Kanti berak ere ez diona duda izpirik uzten. Biei buruz ik. liburu honen akaberan Eranskina.

Eztabaida sonatua egon da XIX. mendeko Kanten bi berezilari berrezaguturen artean, Erdmann eta Arnoldt, gero Vaihinger, Vorländer eta beste iruzkile autorizatu gehiagoren partearekin, zenbateraino erreseina horiek Prolegomeno haue-
tan eraginik izan duten eta non zehazki. Hitzaurre hau polemika hori egon dela aipatzera soil muga daiteke, baezpadan eta inori interesatzen bazaio⁴. Halaber gutxienez orokorki gomuta beharrekoa da, ez zela gorabehera epistemiko bat bakarrik, jo-koan zebilena momentuan: Prusiaren historiako une kritiko bat zen huraxe, intelektualki bezala sozialki eta politikoki, eta

Kant ohartu zen horretaz ere. (*Arrazoimen hutsaren kritika*, nolabait gure maneran esateko, Inkisitore Handi nazionalari edo Zentsuraren Ministroari dago eskainita, eta arrazoi asko-gatik!). Halere ez gara alferrik luzatuko, euskal irakurleari urrunegi geratzen zaizkio eta ez diote ezer argitzen lagunduko Prusia eta Alemaniako zurriburri politiko hauek. Erreseinen eta Prolegomenoen inguru honetan, hala Cassirerrek (*loc. cit.*), «Ilustrazioko filosofia alemanaren krisi erabakiorrean» gaude murgildurik. Berehalaxe gero panteismoaren polemika dramatikoa lehertuko da, Kant barruan arrapatuz, literatura eta filosofia aleman moderno guztiarentzat giltzarrizkoa; kulturalki joera biraketa bat egongo da Estatuan eta Unibertsitate alemanetan (Frantziako Iraultzaren aitzinakoa izan da hori).

Prolegomeno hauetan, intentzio bat polemikoa da (idealismoaren auzia, zentzu komunaren eztabaida, teismoarena, etab.), bestea, mamitsuena, dibulgatzailea edo popularizatzailea nagusiki. Azkeneko honegatik, errazagoa eta garbiagoa izatearren, Prolegomenoetan metodo analitikoa hautatu duela azalpenerako, dio berak, Kritikako sintetikoaren aldean. Metodo analitikoa zertan datzan testuak berak esplikatzen du ongiena, ik. Hitzaurrea, § 4 (amaiera aldean) eta 5 (oin-oharra printzipalki). Dena den, § 23 arte bakarrik da analitikoa; handik aurrera testuak Kritikako apunte soil-soil gisa jarraitzen du, birreelaboraziorik apenas gabe. Ohargarria, Kritikarekiko berritasuna bezala alegia, pertzepzio judizioen eta esperientzia judizioen bereizkuntza izan daiteke (ik. §§ 18-29). Notatxo bat zor diogu apika, esperientziaren kontzeptuarekin frankotxo libre jokatu duenez gero hitzaurre honek. Eman dezagun harri bat eguzkitan epel-epel dagoela martxoko goiz hotz batean. Ukitzen dut eta «zein sensazio atsegina!», pentsatzen dut. Hori ez da Kantek esperientzia esaten duena —harentzat esperientzia beti objektiboa baita—, neure pertzepzio subjektiboen judizioa baizik, estetikoa agian, neure subjektibitatearen mailan egina beti ere. (Oraingo mintzaira arruntean «neure esperientziaren

mailan» esango litzateke, baina esperientziaren kontzeptu horren kontrarioa da hain zuzen Kantena). Esperientzia egitea ez da zerbait sentitzea edo bizitzea, baizik hori bizitua pentsamenduari azpiratzea eta kontzeptualki elaboratzea, kategorialki lotzea eta zermugatzea («konstituzioa»); ez da, beraz, zentzu hutsen emaitza. Aitzitik esperientzia beti elaborazio intelektuala da, sentigarrizko ore moldegabe bat aurrez emanik (zentzuek) egon eta gero: kontzeptu horretan moderniarren lehen zikloa, lehen nabigazioa, ausiabantu zuen razionalismo matematiko-deduktiboaren (Descartes) eta razionalismo inductibo-empirikoaren (Hume) oposizioa nahi da hain zuzen idealismo kritikoa kontziliatu eta gainditu.

Joxe AZURMENDI

Bibliografia

a) Kanten obra

«Akademiaren Argitalpena» ohi deritzona da oinarritzkoa:

Kants Gesammelte Schriften, Herausgegeben von der Königlich Preussischen [deutschen] Akademie der Wissenschaften, Berlin 1902 ss, XXIX bolumen.

I. *Kants Werke*, E. Cassirer (arg.), Berlin 1912-1922.

I. *Kant Werke in sechs Bänden*, W. Weischedel (arg.), Darmstadt 1966.

Ikerketarako lehen lagungarriak:

1.

HINSKE, N.-WEISCHEDEL, W., *Kant-Seitenkonkordanz*, Darmstadt 1970. MARTIN, G.(arg.), *Allgemeiner Kantindex zu Kants gesammelten Schriften*, Berlin 1967ss.

2.

EISLER, R., *Kant-Lexikon*, Hildesheim 1977.

MELLIN, G. S. A., *Enzyklopädisches Wörterbuch der kritischen Philosophie*, 6 bol., Aalen 1970-1971

RATKE, H., *Systematisches Handlexikon zu Kants KrV*, Hamburg 1972.

STOCKHAMMER, M., *Kant Dictionary*, New York 1972.

VERNEAUX, R., *Le Vocabulaire de Kant*, Paris 1967.

b) Kanten bizitzaz

CASSIRER, E., *Kant, vida y doctrina*, México 1968.

VORLÄNDER, K., *I. Kants Leben*, Hamburg 1974.

VORLÄNDER, K., *I. Kant. Der Mann und das Werk*, 2 bol., Hamburg 1977.

c) Inguru kultural eta filosofikoaz

ARANA, J., *Ciencia y metafísica en el Kant precrítico. Una contribución a la historia de las relaciones entre ciencia y filosofía en el siglo XVIII*, Sevilla 1982.

BECK, L. W., *Early German Philosophy. Kant and his Predecessors*, Cambridge Mass. 1969.

BROCKDORF, C. von, *Die deutsche Aufklärungsphilosophie*, Nendeln 1973.

CAMPO, M., *Ch. Wolffe il racionalismo precritico*, 2 bol., Milano 1939.

CASSIRER, E., *El problema del conocimiento*, II-IV bol., México 1979.

ERDMANN, B., *M. Knutzen und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte der Wolffischen Schule und insbesondere zur Entwicklungsgeschichte Kants*, Hildesheim 1973.

HEIMSOETH, H., *Studien zur Philosophie I. Kants*, Bonn 1971.

MERKER, N., *L'illuminismo tedesco. Età di Lessing*, Bari 1968.

PUETZ, P., *Die deutsche Aufklärung*, Darmstadt 1978.

RABADE ROMEO, S., *Hume y el fenomenismo moderno*, Madrid 1975.

SCHNEIDERS, W., *Die wahre Aufklärung. Zum Selbstverständnis der deutschen Aufklärung*, Freiburg 1974.

SCHOEFFLER, H., *Deutscher Geist im XVIII. Jahrhundert. Essays zur Geistes- und Religionsgeschichte*, Göttingen 1967.

VILLACAÑAS, J. L., *La formación de la crítica de la razón pura*, Valencia 1980.

WOLFF, H. M., *Die Weltanschauung der deutschen Aufklärung in geschichtlicher Entwicklung*, Berna 1963.

WUNDT, M., *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*, Hildesheim 1964.

d) Kanten filosofiaren azalpen orokorrak

ARRILLAGA TORRENS, R., *Kant y el idealismo transcendental*, Madrid 1979.

BROAD, Ch., *Kant. An Introduction*, Cambridge UP 1978.

GOLDMANN, L., *Introduction à la philosophie de Kant*, Paris 1967.

JASPERS, K., *Kant. Leben, Werke und Wirkung*, München 1975.

KAULBACH, F., *Immanuel Kant*, Berlin 1969.

KÖRNER, S., *Kant*, Madrid 1977.

PHILONENKO, A., *L'Oeuvre de Kant*, 2 bol., Paris 1972.

RABADE ROMEO, S.-LÓPEZ MOLINA, A.-PESQUERO FRANCO, E., *Kant: Conocimiento y racionalidad*, 2 bol., Madrid 1988.

RITZEL, W., *I. Kant. Eine Biographie*, Berlin 1985.

VANNI ROVIGHI, S., *Introduzione allo studio di Kant*, Brescia 1968.

VILLACAÑAS, J. L., *La filosofía teórica de Kant*, Valencia 1985.

e) «Arrazoimen hutsaren kritika» eta «Prolegomenoak»

APEL, M., *Kommentar zu Kants Prolegomena*, Berlin 1908.

ERDMANN, B., *Historische Untersuchungen über Kants Prolegomena*, Halle 1904.

FARR, W. (arg.), *Hume und Kant. Interpretation und Diskussion*, Freiburg-München 1982.

VAIHINGER, H., *Kritik der Vernunft*, Aalen 1970.

VLEESCHAUWER, G., *Introduction transcendante de Kant*, London 1979.

VORLÄNDER, F., *Kant. Gehirngeschichte und Metaphysik*.

f) Bibliografía

ADICKES, E., *Kant. Biographie*, Neudamm 1902.

azalpen oro-

., Kant y el
ntal, Madrid

ntroduction,

ion à la phi-
s 1967.

, Werke und
75.

l Kant, Ber-

1 1977.

re de Kant,

EZ MOLINA,

), E., Kant:
onalidad, 2

Biographie,

duzione allo
1968.

sofia teóri-
985.

en kritika»

Kants Pro-

ie Untersu-
ologomena,

d Kant. In-
ssion, Frei-

VAIHINGER, H., *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft*, 2 bol., Aalen 1970.

VLEESCHAUWER, H. J. de, *La Déduction transcendante dans l'oeuvre de Kant*, II bol., New York-London 1976, 419-496.

VORLÄNDER, K., Sarrera, Oharrak eta Gehigarriak, in: KANT, I., *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, Hamburg 1993.

f) Bibliografien bibliografia

ADICKES, E., *German Kantian Bibliography*, New York 1896.

ARANA, J., *Guía bibliográfica para el estudio de Kant*, Sevilla 1982.

LEHMANN, K. H.-HERMANN, H., «Disertationen zur kantischen Philosophie», in: *Kant-Studien* 51 (1959-1960) 228-257.

NAGL, L., «Auswahlbibliographie», in: HEINTEL, P.-NAGL, P.(arg.), *Zur Kantforschung der Gegenwart*, Darmstadt 1981, 527-552.

Kant-Studien aldizkari berezituak 1969az gero Kanti buruzko argitalpenen informazio bibliografiko periodikoa ekartzen du.

¹ Kanten judizioen bereizketa (ik. §§ 2-3) Humerenean abiatzen da, baina erabateko diferentzia batekin: Humeren bi judizio tipoak (analitikoak edo *a priori*, sintetikoak edo *a posteriori*), ezagutza oro bi erreinutan ebakitzen duen aut-aut alternatiba hertsiarekin, hiru bilakatu dira Kantengan, hain zuzen hirugarren tipoa (sintetikoak *a priori*) gakoa bilakatzen delarik metafisikaren posibilitaterako. Frogatzea judizio tipo hori badagoela —nahiz Hume ez zuen ohartu, edo hobeki, gaizki analisatu—, are matematika-ren (§§ 6-13) eta natur zientziaren (§§ 14-38) posibilitatea tipo horretakoxe oinarrietan eutsita dagoela, izango da Prolegomeno hauen aurreneko betebeharra, gero, kuasi ondorio soil gisa, metafisika zientifikoaren posibilitatea justifikatzeko. Beraz, ezagutza edo judizio tipoen berezkuntza horretatik dago menpe filosofia transzendentala, Kantek hemen eman duen azalpenaren maneran.

² Arrazoimenaren eta adimenaren arteko berezkuntza zehatza gero Kant ulertzeko elementala izango da (ik. §§ 44, 58-59, Metafisika zientzia bezala posible nola den soluzioa), baina

hemen ohiko mintzaira desberezian dihardugu orain.

³ Propioki gidatu, kategoriek ez dute ezer gidatzen, irakurleak laster ikusiko duenez liburuan: arrazoimena (1) da, haren kontzeptuak Ideiak dira, adimena (2) gidatzen duena, zeinen kontzeptuak diren kategoriak, zentzuen (3) inpresio sakabanatuen sintesia egitera (kategorien moldean).

⁴ Informazio txit eroso, K. Vorländerren Felix Meiner edizioan, KANT, I., *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, Hamburg 1993. KrV eta Prolegomenoen erkapen puntualki zehatz batean interesatuak, ik. beza ERDMANN, B., *Historische Untersuchungen über Kants Prolegomena*, Halle 1904. VLEESCHAUWER, H. J. de, *La Déduction transcendantale dans l'oeuvre de Kant*, New York-London 1976, II bol., 419-496.